

1951 metų sausio pabaigoje Czesławas Miłoszas, anuometinis LLR kultūros atašė Paryžiuje, nutarė pasilikti emigracijoje. Po kelių mėnesių Paryžiaus „Kultūroje“ pasirodžiusiame straipsnyje „Ne“ savo pasirinkimą jis pavadino „savižudybe“, o būsimą ir vienintelį galimą emigranto statusą – viematve. Beveik trisdešimt metų pagrindinis poeto lenkiškų knygų leidėjas buvo Jerzio Giedroyco vadovaujamas Literatūros institutas, o vienintelis forumas, kuriame jis galėjo išsakyti intelektualėnes pažiūras, – Congress pour la Liberte de la Culture. Šiandien jau beveik pamirštą Laisvosios kultūros kongresą Prancūzijoje įkūrė amerikiečių ir Vakarų europiečių antikomunizmo ideologai: Sydney’as Hookas, Jamesas Burnhamas, Arthuras Koestleris, Ignazio Silone, Bertrandas Russelis ir Melvinas Lasky’as. Jie siekė sukurti „pasaulinę intelektualų bendruomenę“, kuri būtų atsvara Vakarų Europoje, Azijoje, Australijoje ir Amerikoje veikiančioms tarptautinėms intelektualų organizacijoms, kūrybinėms sąjungoms ir mokslo draugijoms, kuriose dominavo komunistai. Savo gyvavimo laikotarpiu 1950–1967 m. Kongresas organizavo konferencijas, leido knygas ir laikraščius, įkūrė aukštųjų mokyklų, muziejų ir galerijų¹.

Czesławo Miłoszo vaidmuo Laisvosios kultūros kongrese jau buvo nuodugnai aprašytas. Bendradarbiavimas su poetu jauni prancūzų organizacijai reiškė jos siekių ir veiksmų patikimumo garantą, o Miłoszui dalyvavimas Kongrese suteikė galimybę dideliais tiražais leisti knygas, verčiamas į įvairias pasaulio kalbas, bet kartu atitraukė nuo viešojo, intelektualaus ir mokslinio gyvenimo, esančio už „geležinės uždangos“².

Įsigalėjo nuomonė, pastaruoju metu palaikoma Jerzio Ilgo³, kad Czesławo Miłoszo kūryba Lenkijoje nebuvo žinoma iki pat nepriklausomos leidybos atsiradimo 1976 metais, kad apie jo knygas buvo tylima spaudoje. Būtina pakoreguoti šią poeto biografams patrauklią tezę.

Nuo 1951 metų vidurio Lenkijos dienraščiuose ir svarbiausiuose leidiniuose reguliariai pasirodydavo straipsniai, komentuojantys poeto apsisprendimą emigruoti. 1951–1956 m. tokius straipsnius rašė A. Słonimskis, K. I. Gałczyński, J. Rymkiewiczzius, Z.

1 Supruniuk M. A. *Zagadki Czesława Miłosza (rok 1951 – wstęp do opisu)* // Kresy, 2003, nr. 2/3, s. 54–79.

2 Supruniuk M. A. *Czesław Miłosz i Kongres Wolności Kultury* // Archiwum Emigracji, 1998, nr. 1, s. 95–102.

Mitzneris, K. Brandysas, T. Byrskis, J. Iwaszkiewiczus, K. Dziewanowski, Z. Florczakas, A. Kuśniewiczus, W. Machas, J. Putramentas ir K. Toeplitzas. Juose paprastai būdavo paminimos naujos emigracijoje pasirodžiusios Miłoszo knygos, įvardijamas jų leidėjas ir pateikiamos viešų poeto pasisakymų aplinkybės. Miłoszo emigracijoje leidžiama literatūrinė kūryba nebuvo prieinama LLR iki pat 1956 m. vidurio. 1951–1953 (1956) m. antikomunistinės opozicijos leidyklų išleistuose biuleteniuose ir brošiūrose nepavyko aptikti nė vieno „Pavergto proto“ autoriaus poezijos ar prozos kūrinio, nors tuo laikotarpiu jis nemažai parašė reikšmingų kūrinių. Sunku pasakyti, kiek Literatūros instituto išleistų poeto knygų ir „Kultūros“ žurnalų su jo eilėraščiais paštu galėjo gauti privatūs asmenys Lenkijoje. Taip pat nežinome, ar specialiai „tėvynei“ skirtas „Miłoszo laiškas Lenkijos intelektualams“, 1951 m. išspausdintas ant biblinio popieriaus, pasiekė savo adresatą⁴.

Miłoszui atsirado galimybė trumpam grįžti į Lenkiją per spalio „atšilimą“, kai oficialioji Lenkijos spauda išspausdino kelis fragmentus iš emigracijoje leistų jo knygų. Šie fragmentai galėjo pasirodyti, nes 1956 m. Literatūros institutas neparėmė lenkų rašytojų sąjungos emigracijoje nutarimo „nspausdinti tekstų Lenkijoje“. Tarp publikuotų tekstų buvo eilėraščių, poemų ir prozos ištraukų. Verta paminėti trijų „Valdžios paėmimo“ skyrių pasirodymą Krokuvos žurnale „Literatūros gyvenimas“ („Życie Literackie“, 1956, nr. 52/53). Vis dėlto jo eilėraščius daugiausia spausdino regioniniai arba specializuoti laikraščiai: „Savaitės balsas“ („Głos Tygodnia“) (Košalines), „Saviveiklos darbas“ („Praca Świetlicowa“), „Žodžiai Varmijoje ir Mozūruose“ („Słowa na Warmii i na Mazurach“), o ypač Ščecino „Žemė ir jūra“ („Ziemia i Morze“). Šių laikraščių redaktoriai pradėjo susirašinėti su Literatūros institutu ir gavo leidimą perspausdinti Miłoszo kūrinius. „Žemės ir jūros“ redaktoriui, kurio laikraštyje pasirodė eilėraštis „Repatriantams iš SSRS“, bendradarbiavimas su Jerziu Giedroycu baigėsi laikraščio uždarymu. 1958 m. užbaigė „atšilimo“ laikotarpį. Tačiau Miłoszo kūriniai nedingo iš lenkų spaudos ir knygų, nors jų buvimas įgavo kiek kitokį pobūdį.

Nuo 1956 metų vidurio lenkų spauda nepraleisdavo nė vienos Miłoszo emigracijoje išleistos knygos pasirodymo, nors paprastai jį palydėdavo neigiamu komentaru. Verta paminėti Romano Bratnio straipsnį „Paprastai“ ir Zygmunto Kalużyńskio „Naujoji kultūra“, skirtus „Pavergtajam protui“, Z. Lapinskio „Visuotiniame savaitraštyje“ („Tygodnik Powszechny“) ir Mariano Piechalos „Kronikoje“ („Kronika“) pasirodžiusius atsiliepimus apie „Dienos šviesą“, W. Maciagos „Literatūriniame gyvenime“ („Życie Literackie“) išspausdintą straipsnį apie „Valdžios paėmimą“, Jano Blonskio „Kultūrinėje apžvalgoje“ („Przegląd Kulturalny“), Zdzisławo Lichniako „Kryptyse“

3 Ilg J. „An Invisible Rope“. *Czesław Miłosz in the Literary Underground in Poland, Periphery II* / Journal of Polish Affairs, 1998/1999, t. 4/5, s. 92–98.

4 Supruniuk M. A. „Kultura“. *Materiały do dziejów Instytutu Literackiego w Paryżu. Bibliografia działalności wydawniczej 1946–1990 (Uzupełnienia)*. Toruń, 1994, s. 42.

(„Kierunki”) ir Irenos Slavinskos „Visuotiniame savaitraštyje“ („Tygodnik Powszechny”) recenzijas, skirtas „Isos slėniui“.

Nuo 1957 m. iki aštunto dešimtmečio pabaigos Czesławo Miłoszo eilėraščius dėjo į daugelį lenkų literatūros antologijų. Tai buvo pagrindinėms mokykloms rekomenduojami poezijos rinkiniai (pvz., Ryszardo Matuszewskio 1957 m. išleista „Lenkų literatūros antologija 1918–1956“, kurioje buvo įdėti trys Miłoszo eilėraščiai, tarp jų ir „Campo di Fiori“), klasikiniai poezijos rinkiniai (Matuszewskio ir Seweryno Polako sudaryta „Lenkų poezija 1914–1939“, išleista 1962 ir 1966 m., vėliau Stanisławo Grochowiako ir Januszo Maciejewskio parengta „Lenkų poezija“, išėjusi 1973 m., į kurią buvo įtraukta daugiau nei 20 Miłoszo eilėraščių, tarp jų „Tu, kurs nuskriaudęs“) arba specializuotos antologijos (Anos Kamienskos sudarytas rinkinys „Nuo Lešmiano. Gražiausi lenkų eilėraščiai“ (1974) ir „Iš gilumos. Lenkų poetinės maldos antologija“, išleista 1975 m.). Prie šių rinkinių derėtų priskirti poetines antologijas, skirtas siauresniam skaitytojų ratui, kaip antai „Lietuvių kultūros dienos“ (1957). Būtent nepriklausomos leidybos atsiradimas sąlygojo tai, kad aštuntame dešimtmetyje Miłoszo eilėraščius ir prozą ėmė spausdinti oficialioji spauda.

Kalbant apie Miłoszo recepciją Lenkijoje šeštame ir septintame dešimtmetyje, būtina paminėti spaudoje pasirodžiusius jo vertimus. Ypač reikšmingi yra Miłoszo anglų ir amerikiečių poezijos ir Šventojo Rašto vertimai. Tarp daugelio Johno Miltono, Conrado Aikeno, Wystano H. Audeno, Wiliamo Blake'o, Roberto Browningo, Thomaso Cowpero, Roberto Burnso, Carlo Sandburgo ir Thomo S. Elioto eilėraščių, publikuotų spaudoje ir antologijoje „Anglakalbai poetai“ (PIW, 1969), verta atkreipti dėmesį į Elioto „Bevaisės žemės“ vertimą, išspausdintą 1975 m. Išversti Biblijos fragmentai pasirodė „Ženkle“ („Znak“) („Evangelija pagal Morkų“), „Visuotiniame savaitraštyje“ („Tygodnik Powszechny“) („Ekleziastas, arba Pamokslininkas“) ir „Kūryboje“ („Twórczość“) („Dovydo psalmės“). Tik nedaugelis vertimų buvo pasirašyti slapyvardžiu, pavyzdžiui, „Žagariečio“ vardu išleistas Ernesto Hemingway'aus romanas „Anapus upės medžių paūksmėje“ arba 1962 m. Adrijano Zielińskio vardu „Visuotiniame savaitraštyje“ išspausdinti Wiliamo Eversono eilėraščių vertimai.

Taip pat vertėtų plačiau patyrinėti Czesławo Miłoszo vietą lenkų teatre. Žinoma, kad 1943 m. Miłoszo išversta Šekspyro komedija „Kaip jums patinka“, pasirodžiusi 1969 m., buvo vaidinama Lenkijoje 1972, 1974 ir 1975 m. 1957 m. Krokuvos laikraštis „Zebraz“ („Zebra“) išspausdino Miłoszo išverstą Sofoklio „Antigonės“ fragmentą, tačiau nėra žinoma, ar tas vertimas sulaukė teatro dėmesio.

ANTROJI LEIDYBA

Nepriklausomas nuo valstybinės cenzūros leidybos judėjimas, mokslinėje literatūroje vadinamas „antrąja leidyba“, Lenkijoje atsirado XX a. aštunto dešimtmečio viduryje

ir gyvavo maždaug iki 1989 m.⁵ Totalitarinėje šalyje, kokia anuomet buvo Lenkija, valstybė ir jos įstaigos kontroliavo masines informavimo priemones, švietimą ir kultūrą. Valstybei ir jos administracijai (o iš tiesų komunistų partijai) priklausė bemaž visos estrados, kino ir teatro patalpos, poligrafijos mašinos, radijo ir televizijos centrai, popieriaus gamybos bei platinimo priemonės ir t. t. Naudodamiesi savo valdžia, valstybės valdininkai visada galėjo atsisakyti paremti politiškai nepalankų meninį renginį, savo sprendimą motyvuodami pinigų trūkumu. Tik Romos katalikų Bažnyčia ir nedaugelis ribotą įtaką turinčių visuomeninių bei kultūrinių organizacijų galėjo naudotis nedidelėmis laisvėmis. Siekdama uždrausti laisvai reikšti pažiūras, totalitarinė valdžia išsyk po Antrojo pasaulinio karo sovietų pavyzdžiu įkūrė Cenzūros žinybą (vėliau pavadintą Pagrindine spaudos, publikacijų ir reginių kontrolės žinyba, sutrumpintai PSPRKŽ). Cenzūros žinyba siekė apsaugoti sistemą, o be to, remdamasi vaizdo ir garso medžiaga bei teatru kūrė idealų valdžios paveikslą ir neleido plisti idėjoms, neatitinkančioms oficialiosios pozicijos. Visi cenzūros įsikišimai būdavo slapti ir neatšaukiami. Šitai valdžia pasiekė dar vieno svarbaus rezultato – kadangi vietinės žinybos vienodai traktavo tam tikros rūšies knygas, Lenkijos skaitytojų sąmonėje kaip ir George'o Orwello romano „1984-iejį“ herojų buvo įtvirtintas tvarkingas ir darnus pasaulio vaizdas – aiškus padalijimas į gerus ir blogus.

Ilgą laiką Lenkijoje niekas, išskyrus mažą cenzorių grupelę, nesusėmė cenzūros mastų ir nežinojo, kaip ji veikia. Tik 1975 m. balandžio 22 d. išleistas „Cenzūros įstatymas“ apibrėžė, kas ir kiek turi būti kontroliuojama, ir pirmą kartą aiškiai išdėstė dalykus, kuriuos apėmė šis įstatymas⁶. 1977 m. vienas iš cenzorių išvežė į užsienį ir išspausdino dokumentus, pavadintus „Juodąja LLR cenzūros knyga“. Ši publikacija leido suvokti, kokią didžiulę galią turėjo cenzūra ir kaip ji nusiaubė knygų bei laikraščių skaitytojų protus. Buvo kontroliuojama viskas, įskaitant antspaudus ir vietinio susisiekimo bilietus. Kraštutiniais atvejais, kai lemiamas sprendimas paprastai priklausydavo nuo vietinio partinio valdininko, Cenzūros žinyba galėjo išimti iš knygynų visą per neapsižiūrėjimą išleistos knygos tiražą, sunaikinti sukurto filmo originalą ar uždrausti spektaklį. Šio pobūdžio sprendimus reguliavo teisė, jų nebuvo įmanoma atšaukti. Rašytojai ar režisieriai, nesutinkantys su cenzūros išbraukymais ir pažiūrų iškraipymais, buvo priversti kurti „į stalčių“ arba tylėti. Septinto dešimtmečio viduryje atsirado trečia išeitis – spausdinti užsienyje. 1976 m. Lenkijoje įsikūrė pirmosios nepriklausomos nuo cenzūros pagrindinės leidyklos.

Už mėginimus nepaklusti valstybinei valdžiai grėsė neribotos milicijos vykdomos represijos. Dažniausiai pasitaikanti spaudimo forma buvo 48 valandų areštas, konfis-

5 Apie apibrėžimus rašė: Dorosz B. *Literatura i krytyka literacka w drugim obiegu (1977–1989). Rekonesans bibliograficzny w zakresie druków zwartych* // Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne. Red. J. Kostecki ir A. Brodzka, t.2. Warszawa, 1992, s. 335; Supruniuk M. A. „Zweiter Umlauf“ oder 14 Jahre Widerstand. Versuch einer Definition // „Papierowa rewolucja“. Les éditions clandestines en Pologne communiste 1976–1990. Freiburg (Schweiz), 1992, s. 49–57.

6 1975 m. balandžio 22 d. Ministrų Tarybos Pirmininko potvarkis dėl Pagrindinės spaudos, publikacijų ir reginių kontrolės žinybos priežiūros ir kontrolės apimtys ir tvarkos // Dziennik Ustaw. 1975, nr. 13.

kavimas, tačiau būdavo ir „nežinomų nusikaltėlių“ įvykdytų sumušimų, padegimų, automobilių suniokojimų, grasinimų telefonu, išmetimų iš darbo ir t. t. Galiausiai, uždraudus susitikimus su skaitytojais, autoriaus pavardė atsidurdavo asmenų, kuriems draudžiama spausdintis Lenkijoje, sąrašė. Aštunto dešimtmečio viduryje į šį sąrašą buvo įtraukta keliasdešimt žymiausių lenkų rašytojų, gyvenančių Lenkijoje ir beveik visi lenkų rašytojai emigrantai. Draudimas apėmė ne tik šių rašytojų knygas, bet ir užuominas apie jų kūrybą. Todėl net iki 1977 m., kai buvo įkurtas pirmasis nepriklausomas necenzūruojamas literatūros žurnalas „Įrašas“ („Zapis“), rašytojai, nesutinkantys su cenzorių išbraukimais, beveik nespausdino arba spausdino užsienyje. Jų knygas užsienyje daugiausia leido Jerzy Giedroyc vadovaujamas Paryžiaus literatūros institutas.

1976 m. birželio mėnesį Radome prasidėjo darbininkų streikai. Jų dalyviai buvo brutaliai sumušti milicijos ir areštuoti, jiems reikėjo medicinos pagalbos, advokatų ir pinigų. Intelektualų grupė įkūrė Darbininkų gynimo komitetą (DGK) ir pradėjo leisti biuletenius, kuriuose informavo apie savo veiksmus. Iki 1977 m. vidurio keliuose didžiuosiuose Lenkijos miestuose – Varšuvoje, Liubline, Lodzėje, Krokuvoje ir Gdanske – įsikūrė grupės, inicijavusios nepriklausomų visuomeninių ir politinių organizacijų bei pagrindinių leidyklų kūrimąsi. Per neilgą laiką susikūrė studentų, valstiečių ir pirmosios komunistinėje valstybėje profsąjungų grupės, kurios leido savo biuletenius ir organizacijų dokumentus, o vėliau ir knygas. 1980–1981 m., legalaus „Solidarumo“ metais, nepriklausomos leidyklos egzistavo beveik legaliai, o knygos ir brošiūros dideliais tiražais buvo leidžiamos kone kiekviename Lenkijos mieste. 1990 m. balandį LR Seimas paleido PSPRKŽ.

„Antroji leidyba“ buvo didelis visuomeninis judėjimas. Devintame dešimtmetyje, kai paplito ofsetinė spauda, pagrindinės spaustuvės per metus išleisdavo po kelis šimtus knygų ir laikraščių, kurių tiražai siekdavo ne vieną tūkstantį egzempliorių. Neretai pagrindinių spaustuvių tiražai būdavo didesni nei emigracijos leidėjų galimybės. „Antroji leidyba“ buvo neįprastas politinis ir sociologinis reiškinys, kurio nebuvo niekur kitur per keturiasdešimt kelerius pokario metus. Nei rusų „samizdat“, nei nelegalios čekų, slovakų, vengrų, lietuvių ar ukrainiečių leidyklos nepasiekė tokio masto, reikšmės ir poveikio. Net ir masiniai areštai, vykdyti po karo padėties įvedimo 1981 m. gruodį, nesunaikino pagrindinių spaustuvių. Priešingai, 1982–1983 m. buvo išleista daugiausia naujų laikraščių ir brošiūrų.

Emigracijos leidyklos buvo pagrindinis pagrindinėse Lenkijos spaustuvėse leidžiamų knygų šaltinis. Manoma, kad beveik pusė „antrosios leidybos“ knygų sudarė perleistos emigracijos spaustuvių knygos, tarp kurių dominavo Literatūros instituto leidiniai⁷. Svarbus buvo ir tas faktas, kad Jerzys Giedroycas finansiškai rėmė kiekvieną tokią leidybinę iniciatyvą (jo parama sudarė nuo kelių šimtų iki kelių tūkstančių

7 Supruniuk M. A. „Kultura“. *Materiały źródłowe do dziejów Instytutu Literackiego w Paryżu*, t. 2: *Bibliografia przedruków wydawnictw Instytutu Literackiego w Paryżu w niezależnych oficynach wydawniczych w Polsce w latach 1977–1990*. Warszawa, 1995.

dolerių už kiekvieną leidimą), ypač kai buvo kalbama apie garsias knygas (pvz., Solženicino ar Koestlet'o) ar svarbius lenkų literatūrai autorius: Witoldą Gobrowiczių, Gustavą Herling-Grudziński, Mareką Hłaską, Kazimierzą Wierzyński, o ypač Czesławą Miłoszą. Platinti Literatūros instituto leidinius Lenkijoje itin padėjo 1980 m. pasirašyta leidybinė sutartis tarp Paryžiaus leidyklos ir Nepriklausomos leidybinės spaustuvės Lenkijoje, pagal kurią atskiriems pagrindiniams leidėjams nereikėjo tiesiogiai tartis su Jerziu Giedroycu, nes jie galėjo gauti perspausdinimo leidimą iš NLS. Tai turėjo itin didelę reikšmę leidybai, ypač devintame dešimtmetyje⁸.

Ypač stipriai paveikė Miłoszo knygų platinimą Lenkijoje 1980 m. spalį poetui suteikta Nobelio literatūros premija. Tai įvyko „Solidarumo“ kūrimosi metais, kai rutuliojosi nepriklausomos leidybos judėjimas. „Pavergto proto“ autoriaus knygas 1981 m. spausdino beveik visos pagrindinės leidyklos. Galima išskirti tris domėjimosi Miłoszo kūryba pagrindinėse leidyklose laikotarpius.

Pirmasis laikotarpis. 1977–1980 metai – tai gaivališkos visuomeninės edukacijos daugelyje sričių laikotarpis. Buvo formuluojamos pažiūros ir politiniai sprendimai, taip pat skaitomos paskaitos apie Lenkijos istoriją, ekonomiką, teisę ir (...) baltymų dauginimo mokslą. Knygos puikiai papildė politines diskusijas ir slaptą mokymą. Emigracijos publicistika ir literatūra buvo aukšto meninio lygio. Emigracijoje išleisti Czesławo Miłoszo literatūriniai kūriniai nuo 1953 m. pasiekdavo lenkų bibliotekas, tačiau jie nebuvo prieinami skaitytojams. Poetas suvokė šį faktą, todėl iš karto sutiko, kad jo knygas be honorarų spausdintų pagrindinės leidyklos. Jis veikiai ėmė bendradarbiauti su laikraščiais, spausdindamas juose naujus eilėraščius arba savo parengtus vertimus. Pirmosios „nelegalios“ Miłoszo knygos Lenkijoje pasirodė jau 1977 m. rudenį. Daugiausia tai buvo eilėraščiai – ištisi tomai, anksčiau išleisti Paryžiuje: „Karalius Popielius ir kiti eilėraščiai“, „Miestas be vardo“ ir „Poetinis traktatas“. Tuo pačiu metu visoje Lenkijoje, daugiausia bažnytinėse ir studentų bendruomenėse, imta organizuoti Miłoszo poezijos vakarus, kuriuose dalyvaudavo žymiausi lenkų teatro aktoriai. Poeto kūryba buvo aptariama pagrindinio universiteto paskaitose. Išskirtinę reikšmę Miłoszo kūryba turėjo Darbininkų gynimo komitetui (ir su juo susijusioms leidykloms, pvz., NLS), taip pat studentų bendruomenėms ir organizacijoms. Pirmasis pagrindinės Miłoszo knygos „Pavergtas protas“ leidimas pasirodė tik 1978 m., o pirmoji pagrindinė romano „Valdžios paėmimas“ laida – 1980 m. Iki 1980 m. rudens pagrindinės leidyklos išleido mažiausiai 20 poeto knygų. Pagrindinis Miłoszo leidėjas Lenkijoje buvo Varšuvoje veikianti Nepriklausoma leidybinė spaustuvė (NLS), kuri taip pat atstovavo Lenkijos literatūros institutui. NLS leidžiamų knygų tiražai siekė 1–2 tūkstančius egzempliorių. Taigi jie buvo didesni nei emigracijoje. Tuo pačiu metu vis daugiau Miłoszo tekstų (bei tekstų apie jį) pasirodė pagrindiniuose literatūriniuose ir politiniuose laikraščiuose. Pirmajame Lodzės studentų literatū laikraščio „Pulsas“ 1977 m. sąsiuvinyje buvo

8 Ten pat, s. 38.

išspausdintas Miłoszo eilėraštis „Tu, kurs nuskriaudęs“, taip pat straipsniai: Jaceko Bierzino „Ko išmokau iš Miłoszo?“ ir Zdzisławo Jaskułas „Žmogus tarp priešybių“. „Išlikimo“ autoriaus eilėraščiai buvo taip pat perspausdinti „Pulso“ 1979/1980 m., nr. 7, o jo proza pasirodė 1980 m. 9/10 sąsiuvinyje. Pagrindiniame aštunto dešimtmečio nepriklausomame literatūriniame laikraštyje „Įrašas“ („Zapis“) (1978, nr. 6) buvo publikuotas Stanisławo Baranczako straipsnis „Suma“. Kitame numeryje (1978, nr. 7) pirmą kartą pasirodė nauji Miłoszo eilėraščiai, neperspausdinti iš Paryžiaus „Kultūros“. Tai – „Chargin“, „Filinda“, „Idėja“ ir „Atodūsis“. Kituose „Įrašo“ sąsiuvinuose buvo įdėta esė „Šestovas, arba sielvarto tyrumas“ (1979, nr. 11) (išspausdintas 1973 m. „Tri-Quartely“, vėliau poeto išverstas į lenkų kalbą ir atsiųstas „Įrašui“) ir nauji eilėraščiai (1980, nr. 16). Miłoszo eilėraščius spausdino studentų laikraščiai „Įskaitų knygelė“ („Indeks“) (1977, nr. 1) ir „Signalas“ (1978, nr. 4), taip pat „Balsas“ (1979, nr. 6). Verta atkreipti dėmesį, kad tuo laikotarpiu Miłoszo visai nespausdino katalikų ir nepriklausomybininkų organizacijų bei grupių (Žmogaus ir piliečio teisių gynimo judėjimo, Nepriklausomos Lenkijos konferencijos, Jaunosios Lenkijos judėjimo ir kt.) leidžiami laikraščiai. 1980 m. pradžioje Mokslinių kursų draugija išleido nedidelę Zdzisławo Lapińskio knygelę „Tarp politikos ir metafizikos. Apie poeziją“.

Antrasis laikotarpis. 1980–1981 metai. Czesławo Miłoszo kūryba itin susidomėta 1980 m. pabaigoje. Įtaką darė poetui suteikta Nobelio literatūros premija. Prie to prisidėjo ir tai, kad po „Solidarumo“ atsiradimo pagrindinės leidyklos galėjo lengviau prieiti prie poligrafijos įrangos ir emigracijoje išleistų knygų. Net mažuose miesteliuose ėmė kurtis nepriklausomos bibliotekos ir skaityklos. Sumažėjo ir milicijos baimė. Literatūra šalia politinių tekstų tapo svarbiausia diskusijų vieta apie pilietines laisves. Nepriklausomos leidyklos ėmė laužti cenzūros ledus lenkų ir pasaulinėje kultūroje ir literatūroje. Nuo 1980 m. spalio vidurio iki kitų metų pabaigos oficialioji spauda paskelbė šimtus straipsnių apie Miłoszą, dažniausiai be poeto žinios spausdindama jo eilėraščius ir prozos fragmentus. Taip pat buvo užsimota „legaliai“ išleisti kai kurias poezijos knygas ir „Isos slėnį“. „Antroji leidyba“ papildė oficialios žiniasklaidos teikiamą informaciją apie tekstus ir Miłoszo pasisakymus, kurie dėl cenzūros negalėjo būti publikuojami: knygas ir proginius pasisakymus, taip pat kalbą, pasakytą Stokholme per Nobelio premijos įteikimo iškilmes. Iki 1981 m. nepriklausomos spaustuvės išleido viską, ką Miłoszas buvo parašęs po karo. Jo knygas daugiausia leido NLS, tačiau 1980 m. pabaigoje prie jos prisidėjo „Jaunoji Lenkija“, KOS, „Ratas“ („Krag“), „Balsas“ („Głos“), „Istorijos ir literatūros leidykla“ („Wydawnictwo Historyczno-Literackie“) ir dešimtys mažų leidyklų visoje Lenkijoje. Miłoszui gavus Nobelio literatūros premiją, jo eilėraščius „Solidarumo“ laikotarpiu stengėsi išleisti kone kiekviena nepriklausoma spaustuvė. Kai kurios leidyklos daug kartų perleisdavo tas pačias knygas. Miłoszo darbų poreikis buvo toks didžiulis, kad dauguma leidimų, pvz.: „Pavergto proto“, nenurodydavo jokios leidyklos. Knygos buvo leidžiamos, siekiant pelno, jos kainavo labai brangiai. Pasitaisydavo ir nepaprastai didelių tiražų, gerokai viršijusių Literatūros instituto galimybes.

Rašytojas atvyko į Lenkiją 1981 m. viduryje po trisdešimties emigracijos metų ir buvo nustebintas aukštos nepriklausomų leidyklų leidinių kokybės. Eilėraščius, interviu ir poeto Stokholme pasakytą kalbą anuo metu spausdino net ir tie laikraščiai, kurie anksčiau nepastebėdavo jo literatūrinio palikimo: „Nuomonė“ („Opinia“), „Bendrabutis“ („Bratniak“), „Aspektas“, „Žemutinės Silezijos biuletenis“ („Biuletyn Dolnośląski“).

Miłoszo recepcijai Lenkijoje 1980 m. buvo ypač svarbus eilėraštis „Tu, kurs nuskriaudęs“ iš tomo „Dienos šviesa“. 1973 m. įtrauktas į oficialią Grochowiako antologiją jis „nepasiekė“ skaitytojų sąmonės, ir tuo galima paaiškinti faktą, kad 1977 m. jis buvo perspausdintas pirmajame pagrindinio laikraščio „Pulsas“ sąsiuvinyje. 1980 m. šis eilėraštis buvo įtrauktas į bemaž visus Miłoszo poezijos rinkinius, o po tų metų spalio jį išspausdino ir kai kurie oficialūs laikraščiai. 1980 m. pabaigoje paminklo žuvusiems laivų statytojams autoriai nutarė šio eilėraščio fragmentą užrašyti ant paminklo kryžių. Tokį sumanymą palaikė ir „Solidarumo“ spauda. Šis eilėraštis, pasirodęs beveik kiekviename profsąjungų laikraštyje ir regiono biuletenyje, tapo Czesławo Miłoszo poezijos sinonimu.

Trečiasis laikotarpis. Po 1981 m. gruodžio 13 d. gerokai pasikeitė Lenkijos pagrindinių spaustuvių leidybos profilis. 1981 m. dalis veikiančių leidyklų užsidarė, kitos pakeitė pavadinimą arba veiklos pobūdį, o dar kitos atnaujino savo poligrafijos bazę. Tai nulėmė ženklų leidžiamų knygų tiražų sumažėjimą. Vietoj likviduotų spaustuvių atsirado naujos. Dėl uždarytų sienų buvo daug sunkiau gauti emigracijos leidyklų naujienas, taip pat ir „Kultūrą“. Sužinojęs apie ypatingos padėties paskelbimą 1981 m. gruodį Miłoszas parašė kreipimąsi, pavadintą „Sunki atsakomybė už vilčių sužlugdymą“. Tūkstančiai egzempliorių mašinosraščiu perrašyto kreipimosi pirmaisiais kitų metų mėnesiais buvo nelegaliai gabenami per sieną. Tokiu pačiu būdu Lenkiją pasiekė ir poetui priskiriamas eilėraštis „Dar šiuo kartu“, nors vėliau paaiškėjo, kad tai nebuvo Miłoszo kūrinys. Tačiau tai padėjo mobilizuoti intelektualų pažiūras. Tuomet daugiausia buvo skaitomos ir spausdinamos svarbiausios Miłoszo knygos. Pirmaisiais karinės padėties metais buvo leidžiama jo politinė publicistika, istorinės knygos bei filosofijos ir politologijos klasika. Neturinčios savo poligrafijos bazės ir nedotuojamos leidyklos galėjo tik perspausdinti knygas ir leisti nedideles brošiūras. Nepaisant to, 1982–1989 m. buvo iš naujo išleista beveik visa Literatūros instituto produkcija. Nemaža dalis Czesławo Miłoszo knygų buvo perspausdinta kaip vėlesni leidimai, nenurodant leidimo metų. Vietoj emigracijos leidyklų knygų buvo perleidžiamos anksčiau išleistos pagrindinės knygos. Šiuo laikotarpiu pasirodė anksčiau leistos Miłoszo knygos, tik jų tiražai buvo mažesni. Taip pat buvo spausdinami nauji Literatūros instituto leidiniai, pvz.: „Neaprepiama žemė“, „Pradėdamas nuo savo gatvių“. Devinto dešimtmečio antroje pusėje oficialiosios Lenkijos leidyklos ėmė leisti Czesławo Miłoszo poeziją ir mokslines knygas. Tačiau cenzūros sąraše iki pat 1989 m. liko „Pavergtas protas“ ir „Valdžios paėmimas“. Tai buvo ilgiausiai pagrindinių spaustuvių leidžiamos Czesławo Miłoszo knygos. Devintame dešimtmetyje pagrindinė spauda pasiekė savo apogėjų. Poeto eilėraščiai

pasirodė perspausdintuose Paryžiaus „Kultūros“ numeriuose, „Čia ir dabar“ („Tu, teraz“), „Kurse“ („Kurs“), „Malopolskos biuletenyje“ („Biuletyn Małopolski“), „13-oji gruodžio“ („13 grudnia“), „Spindulinguose“ („Promieniste“) ir kt. Trečiame laikraščio „Lithuania“ sąsiuvinyje buvo perspausdintas Czesławo Miłoszo ir Tomo Venclovos „Dialogas apie Vilnių“. Šiuo laikotarpiu imta rašyti apie Miłoszą iš istorinės perspektyvos, matant jame ne tik žymų poetą, puikų politinį rašytoją ir karinės padėties įvykių komentatorių, bet ir XX amžiaus liudininką, „politinio žaidimo“ dalyvį ir patikimą emigracijos darbų kritiką (nors pastarasis vertinimas anuomet buvo stipriai perdėtas). Pavyzdžiu galima nurodyti politinio žurnalo „Kritika“ 1983 m. nr. 13/14, kuriame pasirodė 1951 m. įvykių dokumentacija poeto biografijoje ir Andrzejaus Paczkowskio straipsnis „Miłoszas’51“, ilgiems metams supriešinęs emigrantų nepriklausomybininkų santykį su Czesławu Miłoszu vertinimą. Ne mažiau reikšmingas buvo Romano Zimano straipsnis iš tomo „Miłoszas, Tirmandas ir Zinovjevas“ (1983).

APIBENDRINIMAS

Bibliografų apskaičiavimais, 1977–1989 metais pagrindinėse Lenkijos leidyklose Czesławo Miłoszo poezijos rinkiniai turėjo daugiau nei 60 skirtingų leidimų. Ne mažiau domėtasi ir kitomis poeto knygomis: „Pavergtas protas“ buvo išleistas maždaug 40 kartų, „Miestas be vardo“ – 15, „Moralinis traktatas“ – 15, „Kur pateka ir kur leidžiasi saulė“ – 15, „Valdžios paėmimas“ – 10 kartų. Eilėraščiai, pasisakymai, moksliniai straipsniai ir eseistiniai Miłoszo tekstai pasirodė daugiau nei 300 necenzūruojamų laikraščių. Šie skaičiai rodo, kad Czesławas Miłoszas buvo daugiausia spausdinamas „antrosios leidybos“ lenkų rašytojas.

Miłoszas ir „antroji leidyba“ reiškė savitą simbiozę. Iš vienos pusės – Miłoszo eilėraščių ir prozos spausdinimas „antrojoje leidyboje“ 1977–1980 m. (reikia priminti, kad tuo laikotarpiu buvo išleistos svarbiausios jo knygos) gerokai palengvino poeto kūrybos recepciją visuomenės sąmonėje po Nobelio literatūros premijos gavimo 1980 m. rudenį ir privertė valstybines leidyklas 1981 m. daugiatūkstantiniais tiražais išleisti jo poezijos knygas. Iš kitos pusės – nepriklausomo leidybos judėjimo, pagrindinės spaudos ir nelegalių bibliotekų skaitytojams tiekiamos aukšto lyio literatūrinės, o ypač politinės, Miłoszo knygos antroje aštuntojo dešimtmečio pusėje pagrindė pagrindinės veiklos patikimumą vis platesnio nepriklausomo visuomeninio ir politinio Lenkijos gyvenimo dalyvių rato akyse. Miłoszo tekstai, vartojami jaunos studentų ir darbininkų kartos politiniame diskurse, smarkiai veikė pagrindinių organizacijų ir leidyklų atsiradimą ir vystymąsi, taip pat laisvojo universiteto paskaitų tematiką, mokslinius tyrimus, o visų pirma – 1980 m. rugsėjo įvykius.

Miroslaw Adam Supruniuk

CZESŁAW MIŁOSZ BEYOND CENSORSHIP

Summary

For almost twenty-five years, from January 1951 until the end of 1977, there was practically no literary output by Czesław Miłosz in Poland. Books published by the printing houses in exile, especially by the Instytut Literacki (Institut Littéraire in Paris), and illegally sent to Poland were hidden away in academic libraries. Their status was “politically dangerous literature.” Access to these books and information about the life and the literary works of this outstanding poet were rationed by the Główny Urząd Cenzury (Main Censorship Board of the People’s Republic of Communist Poland).

In the mid 1970s, the literary publishing movement, called “Free Publishing and Circulation” appeared in Poland. This movement, which was independent of the communist government, allowed many authors to publish their works uncensored. “Free Publishing and Circulation” was a very important social movement. In the 1980s, when offset printing became common, underground publishers printed several hundred book titles and as many periodical titles each year, releasing them in print runs of several thousand copies. These underground editions exceeded the publishing capabilities of the printers in exile.

The publishing houses in exile, mainly Instytut Literacki, primarily reprinted books that had been published by underground publishers in Poland. Jerzy Giedroyc, the director of Instytut Literacki, financially supported all these initiatives, especially books by eminent authors.

Works by Czesław Miłosz were the most frequently published by “Free Publishing and Circulation.” Bibliographers calculate that, from 1977 to 1989, both the smaller and the larger poetry collections by Czesław Miłosz had more than sixty different, uncensored editions in Poland. Other books by Miłosz also became very popular. The books that aroused a great deal of interest included, for instance, *Zniewolony umysł* (The Captive Mind), which had about forty editions; *Miasto bez imienia* (City Without a Name) with fifteen editions; *Rodzina Europa* (Native Realm) with ten editions; *Traktat poetycki* (A Treatise on Poetry) and *Traktat Moralny* (A Treatise on Morality), each with fifteen editions; *Gdzie słońce wschodzi i kędy zapada* (From the Rising of the Sun) with fifteen editions and *Zdobycie władzy* (The Seizure of Power) with ten editions. His poems, commentaries, scholarly presentations and essayistic texts appeared in over 300 periodicals, which were edited without censorship. This arrangement that linked Miłosz and “Free Publishing and Circulation” seemed to be the result of a peculiar symbiosis. On one hand, the poems and prose works by Miłosz that the so-called underground publishers printed during the years 1977–1980 (it is noteworthy that his most important books were published during this period) made the socially conscious reception of his works much easier, especially after he received the Nobel Prize in Literature in the autumn of 1980. This fact forced the legal state publishing houses to take up the thousands of editions in 1981. Additionally, during the second half of the twentieth century, the high level of literary and political production by this poet made available to the readers of “Free Publishing and Circulation”, the underground press and the illegal libraries lent authenticity to the models of anti-establishment activities to an ever wider circle of independent socio-political participants in the underground life of Poland. The presence of texts by Czesław Miłosz in political discourse, especially among the younger generation of students and workers, had a tremendous influence on the establishment and development of underground organizations, publishers and the topics for research and subjects taught at the free university and, most especially, on the events that started in August 1980.